

Становище дітей, які потерпіли від злочину: досвід України

Інформаційні матеріали

Благополуччя дітей
Український фонд*

* за ініціативою Міністерства внутрішніх справ України

Становище дітей, які потерпіли від злочину: досвід України

Підготовка та видання матеріалів здійснене Українським фондом «Благополуччя дітей» у рамках проекту «Дитинство без насильства – покращення системи захисту дітей у Східній Європі» за фінансової підтримки OAK Foundation.

За загальною редакцією д. пед. н., професора І. Д. Зверевої

Матеріали підготувала: Цюман Т. П., канд. пед. н.

Становище дітей, які потерпіли від злочину: досвід України. Інформаційні матеріали / Т. П. Цюман / За заг. ред. І. Д. Зверевої . – К.: 2010. – 20 с.

У даному звіті представлений аналіз законодавства України у сфері захисту прав дітей-свідків, розглянуті програми, які направлені на формування громадської думки щодо захисту прав дітей та окремі інновації, що впроваджуються з метою захисту прав дітей, які постраждали від насильства.

Видання адресоване практичним психологам, соціальним педагогам, спеціалістам соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, служб у справах дітей та іншим фахівцям соціальної сфери, представникам неурядових організацій соціального спрямування, науковцям та студентам, управлінцям.

ЗМІСТ

- 5 **Розділ 1.** Законодавство у сфері захисту прав дітей-свідків
- 13 **Розділ 2.** Організації, що здійснюють моніторинг захисту прав дітей-свідків
- 14 **Розділ 3.** Програми, спрямовані на формування громадської думки щодо захисту прав дітей
- 16 **Розділ 4.** Спеціалісти, які здійснюють супровід дітей-свідків
- 16 **Розділ 5.** Інновації
- 18 **Загальні висновки**

Не зважаючи на визнання Україною Конвенції ООН про права дитини та існуючі нормативно-правові документи, які мають її захищати, реальний соціальний захист дітей потребує більш глибокого вивчення та зацікавленості різних державних і громадських інституцій у вирішенні цієї проблеми.

На жаль, притаманний нашому суспільству стан економічної напруги дуже часто призводить до випадків насильства. Особливу небезпеку являє собою насильство по відношенню до дитини, яка не лише не здатна повноцінно захищатися, але й часто змушена переймати насильницькі способи спілкування та взаємодії.

1. ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ-СВІДКІВ

Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише спричиняє непоправну шкоду фізичному здоров'ю, але й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей – жертв насильства – з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері. Жорстоке поводження у дитинстві в подальшому формує соціально дезадаптованих людей, нездатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей.

Українській державі давно варто звернути увагу на питання, пов'язані із захистом дітей, які потерпіли від злочину.

Протягом тривалого часу у нашій державі за участі міжнародних експертів здійснювалася широкомасштабна робота з удосконалення існуючого законодавства у сфері захисту прав дитини, у тому числі й жертв насильницьких дій з боку дорослих у сім'ї.

Як відомо, тривалий час проблема сімейного насильства була в суспільстві табуованою, насильство було своєрідною нормою звичаїв та традицій, залишаючись при цьому поза сферою правового врегулювання. Такий стан справ призвів до певного свавілля у сфері сімейних відносин, перетворивши їх на своєрідну систему латентних правопорушень, які залишалися поза увагою відповідних органів державної влади. Подібна проблема виявилася характерною не тільки для України, а й для інших країн, що, в свою чергу, змусило світове співтовариство відповідним чином реагувати.

Вперше на світовому рівні проблема сімейного насильства була актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху захисту прав жінок. Власне, активність міжнародного руху з боротьби проти насильства щодо жінок, а також міжнародні правові зобов'язання, які взяли на себе держави, призвели до активізації цього питання на національному рівні. Україна стала однією з небагатьох країн СНД, які належним чином відреагували на дану проблему змінами у державній політиці. Таким чином, за результатами

співпраці парламентарів України та активістів міжнародних правозахисних рухів був прийнятий Закон України «Про попередження насильства у сім'ї» (від 15.11.01). Саме в ньому вперше дається визначення терміну «жертва насильства», який розповсюджується і на дитину як особу, яка в першу чергу потерпає від насильницьких дій.

У липні 2007 році Рада Європи підготувала Пояснювальну записку щодо Конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. Саме цей міжнародний документ, спираючись на Стокгольмську декларацію та План заходів (2001 р.) і Йокогамські зобов'язання (2001 р.), рекомендував державам запровадити екстериторіальне законодавство, що має визначати стандарти судових процедур, сприятливіх для дітей, та посилювати права жертв на правову допомогу та на засоби судового захисту. Також ці документи закликають до розробки та впровадження національних планів дій та національних цілей у цій галузі. Разом з тим, у вересні 2001 року Парламентська асамблея Ради Європи прийняла Резолюцію 1307 (2002) «Про сексуальну експлуатацію дітей: нульова терпимість». Асамблея закликала держави-члени Ради Європи ухвалити динамічну політику з протидії безкарності та за допомогою відповідних процедур надавати пріоритет правам дітей-жертв та їхнім поглядам і прагнути арешту злочинців без надання їм щонайменшої можливості уникнути правосуддя. Україна прореагувала відповідним чином на низку європейських ініціатив, розробивши відповідні національні документи.

У 2008 році в рамках всесвітньої кампанії ряд вітчизняних громадських організацій звернувся

до Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту з ініціативою проведення в Україні Національної кампанії «Стоп насильству!» У жовтні 2008 року пройшов Національний форум «Стоп насильству!» Цей дводенний захід проводився у рамках Національної кампанії «Стоп насильству!», спрямованої на боротьбу з насильством стосовно жінок, дітей та в сім'ї. Учасники форуму затвердили Національну Платформу дій і план заходів з її реалізації, а також порушили питання розробки, затвердження і впровадження мінімальних стандартів послуг для осіб, які зазнали насильства. Платформа дій включає найважливіші проблемні сфери, стратегічні цілі та заходи, організаційні та фінансові механізми, що можуть використовуватися як державними, так і недержавними організаціями з метою протидії насильству та викорінення цього явища в суспільстві. Стратегічні цілі й заходи включають превентивні програми, припинення насильства, роботу з особами, що зазнали насильства, роботу з особами, які вчинили насильство, механізм взаємодії органів та установ у сфері протидії насильству стосовно жінок, дітей та в сім'ї. Особливу вагу у Платформі дій приділено роботі з особами, які зазнали насильства.

У березні 2009 року Президентом України підписано Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року». Метою Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної

Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей». Того ж 2009 року, керуючись вищеперерахованими рекомендаціями, Всеукраїнська громадська організація «Служба захисту дітей» за технічної підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні розробила проект «Порядку взаємодії служб у справах дітей, відділів (управлінь) освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад та органів внутрішніх справ з виконання положень Факультативного Протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії». Розробка проекту базувалася в тому числі на експертних оцінках фахівців Державного департаменту з питань усиновлення та захисту прав дитини, у сфері освіти, охорони здоров'я, внутрішніх справ, у справах сім'ї, молоді та спорту, положеннях міжнародного законодавства із зазначених питань. За умови затвердження зазначеного проекту спільним наказом відповідних міністерств та реєстрації в Міністерстві юстиції України, в Україні буде запроваджено чіткий механізм взаємодії відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів з метою реалізації попереджувальних заходів щодо поширення практики торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини безпосередньо за місцем її проживання.

У червні 2010 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін в Кримінальний кодекс України (відносно посилення відповідальності за злочини проти статевої свободи та

статевої недоторканості особистості)». Зокрема в даному законі змінено покарання за злочини, передбачені частиною 4 статті 152 (зґвалтування, яке призвело до тяжких наслідків, а також зґвалтування неповнолітньої або неповнолітнього). Згідно із законом, такі дії караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Відповідний законопроект зареєстрований під номером 5228-1.

У липні 2010 року при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту було створено робочу групу з метою покращення законодавства щодо захисту дітей від насильства. Учасники засідання обговорили процесуальні проблеми захисту дитини-свідка й потерпілої, зокрема питання процедури виявлення випадків насильства і допиту дитини. Серед головних аспектів розглядалися питання регулювання кількості опитувань дитини для зменшення шкоди від повторного переживання подій, проведення опитувань, особливо у спеціально обладнаних для цього приміщеннях, та можливості використання спеціальних технічних засобів, що в подальшому дозволить уникнути контакту дитини з підозрюваним.

Захист прав та забезпечення потреб дітей груп ризику в Україні становить комплексну міжгалузеву проблему, на врегулювання якої спрямований широкий перелік законодавчих актів, що належать до конституційного, сімейного, адміністративного, кримінального-процесуального, кримінально-виконавчого та інших галузей законодавства. Масштабність проблеми виключає можливість її вичерпного висвітлення в межах однієї доповіді з обмеженим обсягом та обумовлює необхідність виділити та зосередити увагу на окремих зако-

нодавчих інститутах, які у першу чергу потребують вдосконалення в світлі міжнародних стандартів прав дитини, а саме: проблеми законодавства України щодо попередження жорстокого поводження з дітьми, зокрема насильства над дітьми в сім'ї в світлі міжнародних стандартів у галузі дотримання прав та забезпечення потреб дітей груп ризику; відповідність процедури допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, які стали свідками або потерпіли від злочинних діянь, міжнародним стандартам прав дитини; проблеми відповідності кримінального провадження у справах про злочини (об'єктивно протиправні діяння), вчиненні особами, які не досягли 18 років; міжнародні стандарти та правила, які стосуються розгляду справ та здійснення правосуддя щодо дітей.

У рамках тристороннього проекту «Дії на захист дітей груп ризику: досвід Польщі, Німеччини та України» було проаналізовано ситуацію з дотримання прав дітей груп ризику в Україні та розроблені рекомендації для українського уряду щодо покращення існуючої ситуації.

Серед найбільш вагомих проблем, що стосуються дотримання прав дітей, які потерпіли від злочину, були виокремлено наступні:

1) Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» практично не враховує особливості профілактичної діяльності у сім'ях, де жертвами насильства стали або можуть стати діти, а також містить колізії, що істотно ускладнюють захист дитини, яка постраждала від найбільш тяжких форм сімейного насильства, що містять ознаки складу злочинів.

2) Законом України «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. систему спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, передбачену Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», було доповнено обов'язком проходження корекційних програм. Незважаючи на вимоги міжнародних стандартів щодо захисту прав дітей групи ризику та дітей в конфлікті з законом, на рівні національного законодавства України не передбачено запровадження та проведення окремих корекційних програм для неповнолітніх осіб, які вчинили насильство в сім'ї. Відомо, що на етапі розробки таких програм фахівцями запропоновано окрему модельну корекційну програму для неповнолітніх кривдників, однак така вимога має бути передбачена на законодавчому рівні.

3) Законодавство України про попередження насильства в сім'ї суперечливо визначає структурний підрозділ органів внутрішніх справ, який має опікуватися родиною, де вчинене сімейне насильство, до якого мають відношення діти. Це означає, що кримінальна міліція проводить профілактичну роботу з сім'ями, в яких вчинено насильство чи існує реальна загроза його вчинення, лише у випадках, коли таке насильство вчинене неповнолітнім кривдником. У разі, якщо дитина виступає жертвою сімейного насильства, профілактична робота з такою сім'єю ведеться дільничними інспекторами міліції, які переважно не мають ані спеціальної підготовки, ані відповідних навичок та методик для проведення профілактичної роботи з кривдниками в сім'ях, де жертвами сімейного насильства стали діти.

4) Прямим порушенням міжнародних стандартів захисту прав дітей, потерпілих від жорстокого поводження, виступає практична відсутність у дітей можливості інформувати міліцію про факти такого поводження.

Окрім вище окреслених, в українському судочинстві існують значні проблеми, які стосуються допиту дитини.

Сучасний стан боротьби з насильством над дітьми вимагає розробки нових форм проведення допиту, зокрема провадження окремих слідчих дій в спеціально відведених для цього кімнатах. Однією з найпоширеніших серед них є допит дітей як спосіб одержання інформації, який має величезне доказове значення.

Більше 80% матеріалів кримінальних, адміністративних та цивільних справ складають показання свідків або потерпілих, в тому числі дітей, що сприяє розкриттю і розслідуванню злочинів, адміністративних правопорушень та найбільш чіткому винесенню рішення щодо цивільних прав. Але місце та значення допиту в забезпеченні якості та результативності розслідування визначається не стільки кількісними показниками, скільки умінням слідчого або судді грамотно побудувати і провести допит. Різний соціальний статус дітей, особливості їхньої психіки потребують від слідчих знань загальної та вікової психології, які зумовлюють характер спілкування та тактику проведення допиту дітей.

Допит під час проведення розслідування – це процес отримання показань від особи, яка має дані, що мають значення для розслідування кримінальної, цивільної адміністративної справи.

Допит – це одна з найбільш складних слідчих дій та судового процесу. Складність допиту полягає в тому, що в багатьох випадках перед слідчим або суддею стоїть дитина. Але разом з тим, дитина не обов'язково може бути лише свідком, вона може бути і постраждалим. Тому, вирішуючи основне питання у справі, слідчий або суддя повинні враховувати її психологію. На відміну від дорослого, дитина може не розуміти, що вона має інформацію про наявність доказів для слідства або судового процесу. Крім того, ситуація в якій опиняється дитина-свідок або потерпіла дитина, може сильно впливати на її психологічний та емоційний стан. Слідчий або суддя повинен тактовно послабити чи нейтралізувати негативний психологічний стан та посилити чи підтримати позитивний.

На практиці дуже часто трапляються випадки, коли дитина взагалі не бажає давати показання.

Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за примушування давати показання шляхом незаконних дій, із застосуванням усіх видів насильства або із знущанням над дитиною, особою, яка проводить дізнання або досудове слідство.

Межі допустимості тактичних прийомів потрібно охарактеризувати таким чином: недопустимі такі прийоми допиту дитини які суперечать закону і особливо ті, які можуть призвести до того, що дитина не зможе захистити свої законні інтереси.

Від формулювання запитань та обрання правильно обладнаного приміщення залежить ефективність допиту дитини. Одне вдале запитання може вирішити все.

Прокурорсько-слідча та судова статистика, правозастосовна практика свідчать про тенденцію до збільшення кількості справ, які повертаються судами на додаткове розслідування. Серед причин цього можна вказати низьку якість досудового слідства, недостатній рівень фахової підготовки слідчих.

Якість досудового слідства у справах про злочини неповнолітніх і далі залишається низькою. Саме з цієї причини треба покращити професійну підготовку слідчих органів внутрішніх справ, на яких покладено обов'язок здійснення досудового слідства в усіх справах про злочини щодо неповнолітніх або самими неповнолітніми.

Слідчим передусім потрібно підвищити якість розслідування, дотримуватися вимог закону щодо забезпечення неповнолітнім права на захист, виключити з практики випадки допиту неповнолітніх як свідків, стосовно яких проводиться досудове слідство. Розслідування таких справ треба доручати висококваліфікованим та досвідченим слідчим. Велику роль повинен відігравати також прокурорський нагляд за додержаннями органами досудового слідства законності під час розслідування справ про злочини щодо неповнолітніх або самими неповнолітніми.

Як свідчить судова практика, серед головних причин повернення прокурорам кримінальних справ стосовно неповнолітніх для проведення додаткового розслідування є проведення досудового слідства в неповному об'ємі. Тому відсутність спеціалізованих відділів в органах прокуратури щодо здійснення нагляду за розслідуванням справ про злочини неповнолітніх та по відношенню до неповнолітніх суттєво впливає на якість матеріалів, що надходять до судів.

У судових процесах у справах, пов'язаних із неповнолітніми, повинні брати участь досвідчені прокурори, які пройшли спеціальну підготовку і мають досвід у провадженні таких справ. Адже діяльність досудового слідства, прокуратури і суду щодо розслідування та розгляду справ стосовно неповнолітніх у своєму спрямуванні повинна мати не тільки виховне, але й запобіжне значення.

У другій половині 2010 року у Верховній Раді України було зареєстровано 2 законопроекти щодо захисту дітей від різних форм насильства та експлуатації. Законопроекти «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо охорони дитини)» №7390 та «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо захисту дитини від торгівлі людьми та експлуатації)» №7391, ініційовані народним депутатом В.С.Малишевим. Дані законопроекти розроблені спільно з експертною робочою групою з питань вдосконалення законодавства у сфері захисту дітей від торгівлі людьми, дитячої порнографії, дитячої проституції та сексуального насильства, яка функціонує при Центрі «Ла Страда-Україна» з 2009 р. і до якої входять представники Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Інституту законодавства Верховної Ради України, Харківського національного університету внутрішніх справ, Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС, Академії прокуратури України. Розробці законопроектів передувало ґрунтовне дослідження щодо відповідності українського законодавства вимогам Факультативного протоколу щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії до Конвенції ООН про права дитини, яке було підтримано

Представництвом Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Обидва законопроекти спрямовані на поліпшення українського законодавства в частині захисту дітей від торгівлі людьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, сексуального розбещення і експлуатації та забезпечення найкращих інтересів дітей-жертв таких злочинів. Зокрема, законопроектом №7390 передбачається внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо:

- ❖ скасування відповідальності дітей за заняття проституцією, адже за міжнародними стандартами відповідальність за дитячу проституцією мають нести саме ті особи, які їх втягнули до такої діяльності, та ті, які користуються такими послугами. Дитина в даному разі повинна розглядатися не як правопорушник, а як жертва. Крім того, таким дітям має бути надана відповідна соціальна та психологічна допомога з метою недопущення їх повторного залучення до проституції;
- ❖ запровадження відповідальності батьків або осіб, які їх замінюють, за ухилення від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення безпеки дитини з метою недопущення її залучення до проституції, створення та розповсюдження порнографічної продукції, втягнення у торгівлю людьми;
- ❖ встановлення відповідальності за розповсюдження відомостей про осіб, які постраждали від торгівлі людьми, дитячої порнографії, втягнення в проституцію та інших злочинів проти статевої свободи та

статевої недоторканості особи.

Законопроектом №7391 передбачається внесення змін та доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо:

- ❖ вдосконалення ст. 149, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми;
- ❖ криміналізації використання примусової праці дитини та встановлення більш суворої відповідальності за використання дитячої праці на важких роботах і на роботах із небезпечними умовами праці;
- ❖ встановлення відповідальності не лише за безпосереднє вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, а й за вчинення таких дій за допомогою телекомунікаційних чи інших мереж та засобів передачі інформації;
- ❖ встановлення відповідальності за користування дитячою проституцією;
- ❖ встановлення відповідальності за залучення дітей до виготовлення порнографічної продукції без використання сили чи примусу, а також встановлення більш суворої відповідальності за залучення малолітніх дітей;
- ❖ врегулювання процедури допиту як дитини-свідка злочину, так і дитини-потерпілої від злочину у відповідності із принципом запровадження процедур, прийнятних для дитини (обов'язкова участь фахівця в галузі загальної та дитячої психології під час допиту дитини, обмеження тривалості

проведення допиту, повторний допит дитини у виняткових випадках). Ці та інші законопроекти будуть обговорені з громадськістю 23 лютого 2011 р. під час круглого столу «Стан реалізації законодавства у сфері боротьби з торгівлею дітьми, дитячою проституцією і порнографією та перспективи його вдосконалення», який проводиться Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення і правоохоронної діяльності спільно з Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» та за підтримки Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні.

Рекомендації щодо змін у законодавстві України для приведення їх у відповідність до європейських стандартів, а саме:

- ❖ змінити законодавство, яке стосується діяльності правоохоронних, судових та інших органів державної влади;
- ❖ переглянути роль прокуратури, що дозволить її органам самостійно ініціювати відкриття спеціальних кабінетів/кімнат для допиту неповнолітніх, що значним чином зменшить ризик впливу на неповнолітню жертву з боку порушника і зробить неможливим подання клопотання порушника про закриття справи;
- ❖ внести зміни до законодавства, що стосується судів, з метою припинення практики стягнення штрафів за акти насильства в сім'ї, запровадити інші адекватні міри по-

карання за скоєний злочин для того, щоб покарання обвинуваченого не шкодило самим постраждалим;

- ❖ створити спеціальний етичний кодекс поведінки для працівників міліції, що допоможе їм працювати з дітьми-жертвами або свідками злочинів, аби не завдати їм додаткової моральної шкоди. Організувати комплексну професійну або додаткову освіту працівників органів внутрішніх справ та суддів у сфері допиту неповнолітніх;
- ❖ підготувати та затвердити закон про надання потерпілим від злочинів матеріальної та грошової допомоги;
- ❖ внести зміни до процесуального кодексу щодо зміни процедури допиту неповнолітніх свідків або жертв злочинів; створити та облаштувати спеціальні кімнати для допиту дітей свідків або жертв злочинів, де б діти давали свідчення лише один раз.

2. ОРГАНІЗАЦІЇ, ШО ЗДІЙСНЮЮТЬ МОНІТОРИНГ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ-СВІДКІВ

На даний час в Україні відчувається певний брак організацій, які б на належному рівні відстежували зміни, що відбуваються в країні в галузі захисту прав дітей-свідків. Це стосується як аналізу змін у чинному законодавстві щодо ситуації із дітьми-свідками, так і здійснення аналізу щодо механізму впровадження юридичних норм по відношенню до цих дітей. Серед державних організацій право першості належить спеціально уповноваженому органу виконавчої влади – службі у справах дітей, фахівці якої, відповідно до своїх функціональних обов'язків, повинні здійснювати моніторинг забезпечення прав дитини, у тому числі й свідка. Зокрема дана служба зобов'язана здійснювати соціальний захист не-

повнолітніх. Під соціальним захистом слід розуміти комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру щодо забезпечення права дитини на життя, розвиток, освіту тощо.

Найбільш успішною у цій справі НУО в Україні вважається Всеукраїнська громадська організація «Служба захисту дітей», основна місія якої полягає у створенні в Україні ефективної системи захисту прав дитини у відповідності до вимог Конвенції ООН про права дитини та стандартів Європейського Союзу. Довкола ідеї створення організації об'єдналися фахівці, які впродовж багатьох років працюють над впровадженням в Україні положень Конвенції ООН про права дитини. Представники «Служби захисту дітей» працювали на керівних посадах у Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини і мали безпосереднє відношення до організації та проведення Всеукраїнських нарад за участі Президента України «З любов'ю та турботою до дітей», ініціювання проведення Року захисту прав дитини, проведення широкомасштабної інформаційної кампанії «Дитина чекає на Вас. Врятуйте її від сирітської долі», спрямованої на активізацію національного усиновлення, розвитку сімейних форм виховання дітей тощо.

3. ПРОГРАМИ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

Протягом серпня 2010 року в Україні проводилася масштабна інформаційна кампанія проти домашнього насильства. Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту об'єднало зусилля з п'ятьма міжнародними організаціями – Європейським Союзом, Радою Європи, Програмою розвитку ООН, Дитячим Фондом ООН та Міжнародною організацією праці – з метою заохочення українців до неприйняття домашнього насильства. Загальнонаціональна інформаційна кампанія включала рекламу на білбордах, мобільні скляні бокси із живими людьми, які ілюстрували той факт, що кривдники, як правило, виглядають та поведуться як звичайні люди, а також сотні тисяч вінілових браслетів зі словами «Я проти насильства», кампанію в

Інтернеті. У рамках кампанії були розповсюджені брошури розміром з кредитну картку з інформацією про служби, які допомагають потерпілим від насильства, та порадами, як поводитись у кризовій ситуації. До кампанії долучилися тисячі громадян по всій Україні. Вона стала першим масштабним заходом та символом боротьби проти усіх форм насильства.

Український Фонд «Благополуччя дітей» також реалізує проекти, спрямовані на покращення ситуації у сфері захисту прав дітей. Так, у рамках проекту «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей» (2008–2009) за фінансової підтримки «Brot fur die Welt» у партнерстві з Службою у справах дітей м. Києва відкрито спеціально обладнану кімнату для опитування дітей-жертв насильства і розроблено poradnik «Як опитувати дитину».

Ще одним результатом проектної діяльності Українського фонду «Благополуччя дітей» із даної проблематики стала підготовка інформаційних матеріалів для різних цільових груп, а саме: інформація для осіб, які супроводжують дитину-свідка «Дитина свідчить у суді», брошура для підлітків «Я буду свідчити у суді» та Кодекс прав дитини-свідка/потерпілої від насильства (для суддів). Підготовка та випуск друкованої продукції була здійснена в рамках проекту «Дитинство без насильства

– покращення системи захисту дітей у Східній Європі» (2010–2013) за фінансової підтримки ОАК Foundation (Швейцарія).

Цікавий досвід був отриманий нашою державою в рамках згаданого вище тристороннього проекту «Дії на захист дітей груп ризику: досвід Польщі, Німеччини та України», який був задуманий як перший, вступний етап комплексної спільної роботи експертів різних країн. Діяльність у рамках проекту ґрунтувалася на кількох компонентах:

- ❖ обмін знаннями та досвідом функціонування систем діяльності в інтересах дітей груп ризику в Польщі, Німеччині, Україні;
- ❖ пошук ефективних моделей взаємодії державних структур та неурядових організацій для поліпшення ситуації з дотриманням прав дітей груп ризику в Україні;
- ❖ робота над рекомендаціями для державних структур, з особливим акцентом на Міністерство внутрішніх справ України, та інших інститутів, відповідальних за роботу з дітьми груп ризику;
- ❖ сприяння підвищенню якості вивчення співробітниками МВС прав людини, дитини, стандартів поведінки з неповнолітніми.

Предметом вивчення експертної групи проекту стало становище дітей груп ризику з особливим акцентом на порушення стандартів поведінки з дітьми з боку співробітників правоохоронних органів. Експертна група вивчала законодавство, правозастосовну практику, досвід діяльності та статистику звернень до приймалень організацій,

що входять до «Правозахисної дитячої мережі Донбасу» (<http://rights.martin-club.org>), партнерських організацій у різних регіонах України, проаналізувала інформацію про порушення прав дитини співробітниками правоохоронних органів, що міститься у відкритих джерелах (публікації в друкованих та мережевих засобах масової інформації).

Проект зі зміцнення захисту прав жінок та дітей в Україні (TRES) «Застосування міжнародних стандартів, пов'язаних з розслідуванням, переслідуванням і нормами карного процесу щодо випадків сексуальної експлуатації та сексуального насильства проти дітей» організований у співробітництві з Національною академією прокуратури України за фінансової підтримки Європейського Союзу та Ради Європи. Метою є обстеження поточної ситуації в Україні у сфері судової процедури та заходів захисту по відношенню до постраждалої дитини у світлі положень Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення із виокремленням сфер, які потребують поліпшення національного законодавства та практики, щоб узгоджуватися із вищезгаданими положеннями. Висновки за результатами проекту сприятимуть ефективному впровадженню міжнародних стандартів, пов'язаних з розслідуванням, кримінальним переслідуванням та процесуальним правом, і впровадженню рекомендацій для поліпшення.

4. СПЕЦІАЛІСТИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ СУПРОВІД ДІТЕЙ-СВІДКІВ

В Україні на сьогодні не існує чіткого механізму супроводу дітей-свідків. На законодавчому рівні визначені спеціалісти, яким держава доручила здійснювати супровід неповнолітньої дитини у ситуаціях, пов'язаних із дотриманням її прав – спеціалісти служби у справах неповнолітніх. Коли дитина перебуває

у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах, її супровід доручено вчителю та шкільному або дитячому психологу. З огляду на специфіку діяльності спеціалістів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, яким з боку держави доручено моніторинг дотримання прав дитини у сім'ї, саме ця група фахівців стикається з випадками, коли сім'я перебуває у складній життєвій ситуації та потребує негайного реагування з боку відповідної служби.

5. ІННОВАЦІЇ

Захист дітей від кривдження і занедбання – це питання, яке все частіше стає предметом свідомої турботи опікунів та спеціалістів, мобілізує авторів суспільної діагностики, визначає цілі соціальної політики. Ми переконані, що батьки, системи освітніх та опікунських інституцій, політики і все суспільство повинні слідкувати за безпекою дітей та захищати їх від будь-якого насильства. Але трапляється, що всі намагання не приносять ефекту, і дитина зазнає насильства.

Усе частіше відзначається, що участь дитини в розслідуванні та судових процесах становить для неї чергове джерело страждань і викликає почуття розгубленості. Багаторазові опитування, довготривалі процедури, які іноді тягнуться по кілька років, брак допомоги та підтримки, відсутність професіоналізму людей, які ведуть опитування, погана регуляція судочинства повторно кривдять дитину.

Коли діти є потерпілими від фізичного насильства або занедбання, у більшості випадків їхній фізичний стан – підтверджені травми, рівень фізичного розвитку, стан гігієни та умови, в яких живе дитина, – є безпосередніми

або опосередкованими доказами кривдження. Проведення розслідування в таких справах вимагає візитів додому, розмов з членами сім'ї, вчителями, медичного обстеження дитини, спостережень за дитиною, але опитування не є необхідним.

Надзвичайно важливо зробити можливим для дітей давати свідчення в умовах, які забезпечують максимальний психологічний комфорт. Варто пам'ятати, що дитина може знаходитися на різному етапі переживання свого травматичного досвіду. Буває таке, що досі дитина нікому не розказувала про те, що з нею сталося. Сприятливі умови опитування означають передусім забезпечення дитині почуття безпеки, що дозволяє обмежити страх і відчуття безсилля та безпорадності, пов'язані з відтворенням травматичної події. Також вони гарантують дитині можливість контролю способу виявлення болісного досвіду.

Відповідні умови проведення опитування також заохочують батьків до ширшої співпраці в пошуку справедливості. Як правило, вони намагаються захищати власних дітей від повторної травми, якої може завдати опитування. Усвідомлення, що їхні діти будуть давати свідчення в умовах, адекватних їх віку та психічному стану, призводить до того, що батьки з меншим спротивом вирішують заявити про злочин, жертвою якого стала дитина. Таким чином зростає можливість притягнення до кримінальної відповідальності злочинця і ліквідації загрози, яку він може становити для інших дітей.

У 2008 році розпорядженням міністра МВС України було прийняте рішення про створення «зелених кімнат» при відділах кримінальної міліції у справах дітей. На сьогодні створено 325 таких кімнат, де

з дітьми проводиться комплекс профілактично-реабілітаційних заходів. На сьогодні керівництвом МВС прийняте рішення про укомплектування «зелених кімнат» психологами, що дозволить надавати більш фахову допомогу дітям, які потрапили у складні життєві ситуації, пережили емоційні перенавантаження та стресові ситуації.

У травні 2009 року в рамках проекту Українського Фонду «Благополуччя дітей» «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей» (2008–2009) за фінансової підтримки "Brot fur die Welt" була відкрита перша в Україні Дружня кімната, укомплектована відповідно до рекомендацій та стандартів, яких дотримуються в країнах Європи та США при роботі з дітьми-свідками. Появі цієї кімнати передувала плідна співпраця Українського Фонду «Благополуччя дітей» із рядом міністерством та відомств, дотичних до проблеми дітей-свідків. Зокрема місцем розташування кімната став притулок для неповнолітніх Служби у справах дітей Київської міської державної адміністрації. Для ефективної роботи у кімнаті спеціалісти притулку, шкільні психологи та соціальні педагоги пройшли спеціальне навчання в рамках вищезгаданого проекту. Разом з тим, доводиться констатувати, що після закінчення терміну введення Дружньої кімнати в експлуатацію фахівці, які здійснюють роботу у ній, відзначають певні складності, зокрема:

- ❖ складність регулювання процедури спрямування дитини-свідка у дану кімнату;
- ❖ відсутність механізму перенаправлення дітей-свідків для проведення процедури опитування;

- ❖ слабкий механізм взаємодії між установами, які задіяні у процес досудового слідства за фактом порушень права дитини;
- ❖ обмежена кількість фахівців, знайомих із процедурами проведення опитування дитини-свідка та дитини, яка потерпіла від злочину, відповідно до вимог міжнародного співтовариства.

Таким чином, для ефективної діяльності Дружньої кімнати необхідно мати чітко сформульований механізм її функціонування як на рівні законодавчо закріплених нормативів, так і функціональних обов'язків фахівців.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Без сумніву, даний матеріал не вичерпує інформації про ситуацію в Україні щодо дотримання прав неповнолітніх свідків та дітей, які потерпіли від насильства. Однак, підсумовуючи викладене вище, на думку представників НУО, варто перерахувати ряд проблем і здійснити низку заходів, які б покращили ситуацію із дотриманням прав і свобод дітей-свідків:

- ❖ Притулки для дітей, які були створені у 90-х роках та утримуються за державні кошти, були актуальними для того часу, сьогодні їх робота малоефективна, більша частина з них не заповнена дітьми та не відповідає вимогам сьогодення як застаріла форма

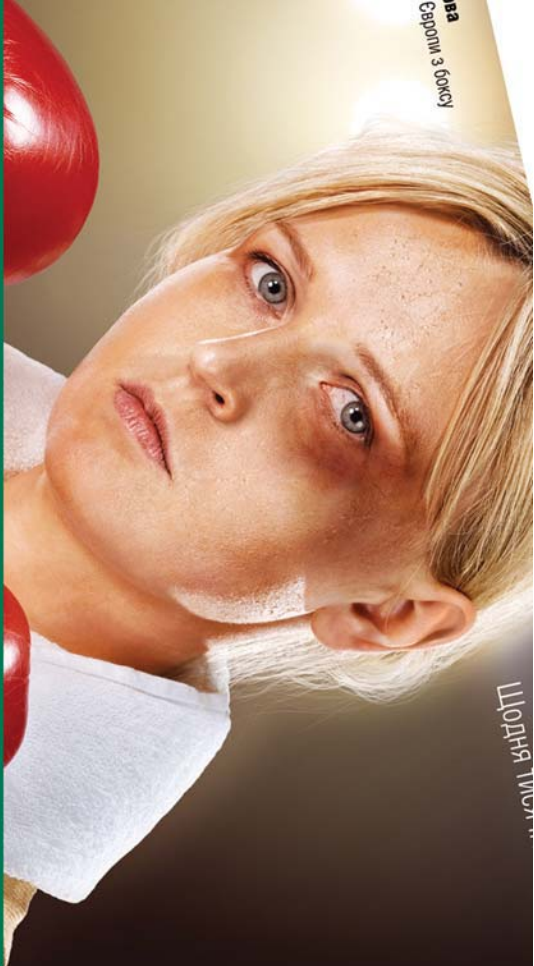
роботи з дітьми. На даний час гостро постає проблема їх реорганізації в реабілітаційні центри соціально-психологічної чи соціально-медичної спрямованості для дітей, які опинились у кризовому стані, постраждали від насильства, хворі на наркоманію чи токсикоманію, схильні до скоєння правопорушень чи злочинів. Законодавча та нормативна база для проведення процесу реорганізації великої кількості притулків в реабілітаційні центри ще не створена.

- ❖ Нестача спеціалістів з реабілітаційного процесу. У вищих учбових закладах не запроваджений курс вивчення реабілітаційної педагогіки. При відкритті нового закладу реабілітаційної спрямованості одночасно постає питання відсутності фахівців, спроможних розробити процес реабілітації, методiku та форми роботи з дітьми в реабілітаційних закладах.

- ❖ Приймальники-розподільники для дітей, створені при Головних управліннях та управліннях МВС в областях, фінансуються за остаточним принципом. Приміщення потребують капітального ремонту, в них, за окремими винятками, не створено нормальних умов для утримання дітей. Водночас потреба в роботі таких закладів в країні є, тому що саме цей заклад допомагає дітям повернутися додому, дає можливість передати дитини батькам чи законним представникам після здійснення перевірки її особистості, встановлення причин та умов, які сприяли втечі дитини з родини чи призвели до втягнення дитини до злочинної діяльності.
- ❖ У законодавчій та нормативній базі України, яка спрямована на захист основних прав дитини, чітко прописаний термін утримання дитини в закладах соціальної спрямованості, тобто у притулку дитина може знаходитись тільки 90 діб, в приймальнику-розподільнику – не більше 30 діб. Дотримання таких термінів утримання дитини в закладі нічим не обґрунтоване. Практично всі притулки, як і приймальники-розподільники, не вкладаються у визначений термін, тому що вирішення долі дитини – складний процес, який потребує великої кількості підтверджених документів, як у відношенні самої дитини, так і у відношенні її батьків, можливих родичів. Крім того, дитина повинна пройти повне медичне обстеження, необхідно встановити рівень її освіти, а в окремих випадках розпочинати роботу доводиться з встановлення віку дитини із залученням спеціалістів судово-медичної експертизи. Тому значно ефективніше було б не визначати конкретний термін утримання дитини у закладі, а створити професійно підготовлену медично-педагогічну комісію, яка б здійснювала контроль за своєчасним збором документів, відстежувала хід реінтеграції дитини та вирішувала її подальшу долю.
- ❖ В Україні створено велику кількість державних відомств та організацій, які відповідають за різні аспекти життя дитини – Міністерство в справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство освіти, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ, прокуратура. Кожне відомство має свої функціональні зобов'язання в питаннях захисту прав дитини, але на загальному рівні ця складна система закладів має один дуже серйозний недолік – відсутність координації дій та дублювання діяльності. Склалася ситуація, коли в разі виникнення будь-якої проблеми у дитини чи родини, батьки, а тим більше діти, не розуміють, куди їм можна звернутися за допомогою. Є необхідність у створенні та втіленні механізму ювенальної юстиції.
- ❖ Незважаючи на достатньо просунуте законодавство з попередження насильства в сім'ї та надання допомоги жертвам насильства, особливо дітям, до теперішнього часу не створено жодного корекційного центру для осіб, що вчиняють насильство, домашніх агресорів, з метою зміни їх поведінки.

- Крім заходів адміністративного чи кримінального характеру з боку правоохоронних органів до них не застосовується ніяких форм впливу. І негативна ситуація в родині повторюється знову та знову, але з більш тяжкими наслідками, особливо для дітей.
- ❖ В Україні практично відсутні державні соціально-психологічні реабілітаційні центри для жертв насильства, особливо для жінок з дітьми.
  - ❖ Не відпрацьована процедура опитування та допиту жертви сексуального насильства чи злочину, пов'язаного з торгівлею людьми, особливо це стосується дітей. Після первинного опитування дитина ще 4–6 разів повторює та заново переживає сцени насильства для документального закріплення злочину, проходить процедуру впізнання злочинця до самого судового засідання. При цьому вкрай рідко залучається психолог, тим більше фахівець з дитячої психології.
  - ❖ З метою первинної профілактики сексуального насильства по відношенню до дітей є нагальна необхідність розробки та втілення в навчальних закладах навчального курсу для дітей «Як не стати жертвою насильства».
  - ❖ На ефективність впровадження профілактичних, підтримуючих та реабілітаційних заходів для дітей негативно впливає низьке фінансування регіональних, районних програм, спрямованих на підтримку прав дітей, сім'ї.
  - ❖ Практично відсутня будь-яка інформація, тим більше планомерне навчання та виховання в навчальних закладах, щодо гендерних питань.
  - ❖ Не працює механізм соціального замовлення державних органів на роботу громадських організацій за певними напрямками.

ва
Європейська

Щодня твоя

СТОП
НАСИЛЬСТВУ!

НАЦІОНАЛЬНА КАМПАНІЯ

0 800 500 335*

Безкоштовно зі стаціонарних телефонів на території України

Безкоштовно для мобільних операторів
*3,9 00 до 20,00
Київстар та МТС

386*

Міністерство
внутрішніх
справ
України

Київ - 2010